

נקודת המבט של עובדות סוציאליות במחלקות לשירותים חברתיים המטפלות בגברים ערבים-פלסטינים החיים בעוני: חשיבות הקשר, אתגרים ופרקטיקות מקצועיות

אנשיראח ח'זרי,^{1*} מיכל קרומר-נבו¹ ולימור לוטני

¹ המחלקה לעבודה סוציאלית ע"ש שפיצר, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב

תקציר

רקע: המאמר עוסק בנקודת המבט של עובדות סוציאליות במסגרת המחלקות לשירותים חברתיים על עבודתן עם גברים ערבים-פלסטינים החיים בעוני. המאמר מתבסס על תאוריית ההבניה החברתית ועל הפרספקטיבה של הצטלבות מיקומי השוליים.

מטרה: לבחון את נקודת המבט של עובדות סוציאליות על חשיבות הקשר שלהן עם פונים גברים, האתגרים שאיתם הן מתמודדות בעבודה זו, והפרקטיקות שהן נוקטות בעבודתן.

שיטה: ניתוח תמטי של ראיונות עומק חצי-מובנים עם 51 נשות מקצוע מחמש מחלקות לשירותים חברתיים. המחלקות נבחרו כדי להביא לידי ביטוי את המגוון האתני, הדתי והגאוגרפי של החברה הערבית-פלסטינית.

ממצאים: העובדות הסוציאליות רואות חשיבות רבה בעבודה עם פונים גברים ערבים-פלסטינים. עם זאת, הן חוות מתח וזרות אל מול פרקטיקות ועמדות מסורתיות ופטריארכליות של הגברים.

* המחברות מודות לכל המראיינות ששתפו אותנו בהתלבטיותיהן ובעשייתן המקצועית, ולחברי ועדת ההיגוי על הסיוע ועל העניין שלהם במחקרנו. המחקר נערך בתמיכת קרן האקדמיה הלאומית למדעים (מענק מס' 2066/20).

נוכח אתגר זה ואתגרים נוספים בעבודתו, הן נוקטות מגוון פרקטיקות משני סוגים: פרקטיקות פרואקטיביות, המשמשות לגיוס הגברים וליצירת קשר ראשוני עימם; ופרקטיקות של התמקחות עם הפטריארכיה, המשמשות להשגת שינוי טיפולי.

מסקנות והשלכות: הפרקטיקות שהעובדות הסוציאליות נוקטות ממצבות אותן כסוכנות של שינוי מגדרי וחברתי. אנו מציעות לראות את הפטריארכיות המוגברת בקרב גברים ערבים-פלסטינים החיים בעוני לא רק כמאפיין תרבותי, אלא גם כתוצר של הצטלבות מעמד הכלכלי-החברתי-התרבותי והפוליטי. המאמר מעשיר את מאגר הפרקטיקות הרלוונטיות לעבודה טיפולית עם גברים ערבים-פלסטינים, ומציע כיווני מחשבה לפיתוח הכשרות והדרכות בעבודה הסוציאלית אשר מביאות בחשבון את הצטלבות מיקומי השוליים שלהם.

מלות מפתח: עוני, גברים ערבים-פלסטינים, גבריות, פרקטיקות בעבודה סוציאלית, הצטלבות מיקומי שוליים, פטריארכיות

מבוא

מאז שנות השמונים של המאה העשרים גובר העיסוק המחקרי בגברים כקטגוריה לניתוח מגדרי ובגבריות כהבניה חברתית (ח'ורי, 2018; ח'ורי ובנימין, 2021; סויד, 2023; Connell, 1995; Strier, 2023). עם זאת, התפתחות הידע על חוויותיהם של גברים ועל תפקידיהם החברתיים לא חלחלה עד כה לשדה העבודה הסוציאלית. הדבר בא לידי ביטוי בעיסוק מצומצם יחסית בנושאים אלו בעבודה הסוציאלית, ובמיעוט תוכניות התערבות ייעודיות לעבודה עם גברים (באום, 2018; ג'מאל-עבוד ובליט-כהן, 2019; Buchbinder & Jammal, 2019; Abboud, 2012), עד כדי כך שבאום (2006) מכנה את הגברים "המגדר הנאלם".

במאמרנו אנו מבקשות לתרום לגוף הידע על אודות התערבות עם גברים, ולהתמקד בקבוצה שולית המהווה אתגר ייחודי לעובדות סוציאליות – גברים ערבים-פלסטינים בישראל (להלן: גברים ערבים) החיים בעוני, אשר מטופלים במחלקות לשירותים חברתיים. באופן ספציפי, מאמרנו בוחן את נקודת המבט של עובדות ועובדים סוציאליים (להלן: עובדות סוציאליות)** באמצעות שלוש סוגיות: חשיבות הקשר עם פונים גברים ערבים בעיני העובדות הסוציאליות, האתגרים שאיתם הן מתמודדות בעבודה זו, והפרקטיקות שהן נוקטות בעבודתן. המאמר מתבסס על תאוריית הצטלבות מיקומי השוליים ועל תאוריית ההבניה החברתית, ובמיוחד על תפיסתה של קונל (Connell, 1995) לגבי ההקשרים הפוליטיים, החברתיים, התרבותיים, הדתיים והמגדריים המעצבים מודלים שונים של גבריות ואת יחסי הכוח ביניהם.

** היות שרוב המראיינות היו נשים, הניסוח הוא בלשון נקבה.

סקירת ספרות

סקירת הספרות להלן דנה בגבריות הערבית בראי הגישות התאורטיות של הבניה חברתית והצטלבות מיקומים חברתיים, וכן בגברים ערבים ובקשר שלהם לשירותי הרווחה.

גבריות ערבית, הבניה חברתית והצטלבות מיקומים חברתיים

בשונה מגישות הרואות בגבריות סט קבוע של התנהגויות וחוויות שהן תוצר של תכונות מהותיות, "טבעיות" או "נורמליות", תאוריית ההבניה החברתית רואה בגבריות תוצר של אינטראקציה דינמית המשתנה תמיד בהתאם לתרבות, לחברה ולזמן. לפי גישה זו, גבריות מתגבשת בתוך הקשר חברתי, וחשופה לשינויים, לפירוק ולבניה מחדש (Connell, 1995). יתרה מזו, בכל חברה קיימים מודלים שונים של גבריות, ומעמדם החברתי של גברים והתכונות המיוחסות להם נקבעים בתוך הקשר של מיניות, אתניות ומעמד (Connell, 1995). אף אם קבוצות אתניות, מעמדיות או מגדריות שונות משתייכות לאותה חברה, הן עשויות לאמץ לעצמן מודלים שונים של גבריות, ולהגדיר בצורה שונה את התכונות הגופניות או תכונות האופי וההתנהגות הנדרשות כדי להיחשב "גברי".

עם זאת, המודלים השונים של גבריות אשר מתקיימים בחברה אינם זוכים לאותו ערך חברתי. יחסי הכוח החברתיים מביאים לכך שמודלים מסוימים מתוככם מתפקדים כארכיטיפים של הגבריות הרצויה ומקבלים מעמד של גבריות הגמונית, ואילו אחרים נחשבים לבעלי מעמד נחות (Connell, 1995). כך לדוגמה, בחברה המערבית הגבריות ההטרסקסואלית החזיקה לאורך שנים במעמד של גבריות הגמונית, ואילו גבריות הומוסקסואלית נחשבה לבעלת מעמד נחות או לגבריות שאינה "גברית". תהליכים היסטוריים-חברתיים-כלכליים-תרבותיים יכולים להביא לשינוי בתפיסות אלה. גברים שאינם נענים למודלים של גבריות הגמונית, אם מכיוון שאינם יכולים להיענות להם (Strier, 2014) ואם מכיוון שהם מבקשים לערער עליהם בגלוי ולהציע להם אלטרנטיבה (ח'ורי ובנימין, 2021; Connell, 1995; Strier & Perez-Vaisvidovsky, 2021), מאתגרים את הגדרות הגבריות ההגמונית ומשנים אותן באופן מתמיד.

בחברה הערבית נהוג לחשוב על הגבריות ההגמונית כבעלת תכונות קבועות ואל-זמניות. הגבריות הערבית ההגמונית מזהה עם פטריארכליות, מסורתיות ויכולת לפרנס (Hawari, 2004; Kanaaneh, 2005; Strier, 2014). העובדה שהגבר מפרנס את בני המשפחה אינה נתפסת ככורח, אלא כעמדת כוח המקנה לו מעמד כלכלי וחברתי הן בקהילה הרחבה והן בחיק המשפחה. באופן מסורתי, העיסוק בפרנסת המשפחה נתפס כתפקידו הבלעדי של הגבר, והאפשרות של נשים לצאת לעבודה מחוץ לבית נתפסה כלגיטימית רק כאשר מדובר בנשים אלמנות, שאין להן גבר מפרנס (Hawari, 2004). הגבר הוא בעל הזכות לנוע ולפעול בספרה הציבורית, ואילו האישה מוגבלת לתחומי הספרה הפרטית (Hawari, 2004). על פי מודל זה, הגבר הוא גם בעל הסמכות לקבל החלטות בהיבטי חיים שונים של בני המשפחה (Al-Kernawi & Lev-Wiesel, 2002), ועל הילדים והאישה מוטל לציית לו באופן מוחלט, ולהכפיף את רצונם וצורכיהם לאלו שלו.

מחקרים מהשנים האחרונות הצביעו על מודלים חדשים של גבריות ערבית, הסוטים ממודל הגבריות ההגמונית המסורתית. מחקרים אלה התייחסו למכלול ההקשרים הפוליטיים, החברתיים, הדתיים והמגדריים המעצבים מודלים של גבריות ולסתירות המתקיימות בהם, והצביעו על ריבוי זהויות והתמקמויות חברתיות (ח'זרי ובנימין, 2021; סויד, 2023; צרצור, 2010; Hawari, 2004). כך לדוגמה, נמצא מודל של גבריות שוויונית בקרב גברים ערבים מוסלמים ונוצרים, ומי שפועלים לפיו מצהירים כי הם לוקחים חלק בעבודת הבית וגידול הילדים מתוך התנגדות הן לסדר המגדרי הפטריארכלי, והן לסדר החברתי-פוליטי המדיר אותם כמיעוט (ח'זרי, 2018).

גבריות ערבית והצטלבות מיקומי שוליים: תאוריית ההבניה החברתית פותחת פתח להבנת ההשפעה של הצטלבות מיקומים חברתיים (intersectionality) על עיצוב מודלים של גבריות. הטענה המרכזית של קרנשאו (Crenshaw, 2017), אשר פיתחה את הפרספקטיבה של "הצטלבות מיקומים חברתיים", היא כי קטגוריות זהות הנחשבות שוליות – בהן קטגוריות של מגדר, מעמד, אתניות, נטייה מינית וגיל – אינן מתקיימות בנפרד, אלא משפיעות זו על זו ומעצבות את האופן שבו מערכות כוח חברתיות פועלות על אנשים באופן מצטבר. על כן, יש לבחון את המצב הייחודי הנוצר מההשפעה ההדדית של מיקומים חברתיים שוליים של אדם או קבוצה כדי להבין את פעולתן של מערכות דיכוי ואפליה עליהם. במקרה הנוכחי, הפרספקטיבה של הצטלבות מיקומים חברתיים מכוונת לבחינת האופן שבו גבריות מתעצבת כהצטלבות של שוליות אתנית (להיות גבר ערבי בחברה ישראלית), שוליות מעמדית (להיות גבר עני בחברה המקדשת את תפקידו של הגבר כמפרנס) והציפייה החברתית לגבריות הגמונית פטריארכלית (בחברה הערבית).

גברים ערבים ושירותי הרווחה

בספרות המחקרית בתחום העבודה הסוציאלית קיימת תמימות דעים כי גברים ניצבים בפני קשיים ייחודיים לקבלת עזרה, אשר מגבילים את יכולתם להיעזר בשירותי הרווחה. קשיים אלו קשורים לסוציאליזציה המכוונת אותם להכחיש כאב ולפתור בכוחות עצמם את בעיותיהם (באום, 2018), דה-לגיטימציה חברתית לפנות לעזרה מקצועית (קגן וזיכלינסקי, 2016), וכן העובדה שמרבית העובדות הסוציאליות הן נשים (אשל, 2014; באום, 2006). הנקודה האחרונה חשובה במיוחד: המפגש בין עובדות סוציאליות לבין פונים גברים מתאפיין ביחסי כוח סותרים, באשר העובדת הסוציאלית נתפסת כחלשה מהגבר במישור החברתי, אך חזקה ממנו במישור היחסים המקצועיים. מצב דברים זה יכול לגרום לפונה לזלזל בעובדת הסוציאלית, לערער על סמכותה המקצועית או לחוש נחיתות נוכח הצורך להיעזר בה.

זאת ועוד, השוני שיוצרים החברות וההבניה החברתית באופן ביטוי הרגשות בין גברים לנשים, עלול לגרום לעובדת הסוציאלית לטעות בהבנת אופן הביטוי הגברי ולייחס לגבר תוקפנות או היעדר רגש (Baum, 2017). לכן המפגש בין השניים עלול להתאפיין בחשש הדדי: העובדת הסוציאלית חוששת שהפונה הוא מסוכן ואלים, או מתייחסת אליו כאל חסר רגשות, והפונה חושש שהעובדת הסוציאלית תחשוף את חולשותיו כאיש משפחה ותפגע בו. זאת ועוד, גברים נוטים לתפוס את מערכת הרווחה כשיפוטית כלפיהם (Baum, 2017), ואת אנשי המקצוע כפיקוחיים ומאשימים

(Tarrant, 2021). גברים רבים תופסים את שירותי הרווחה כמוטי מגדר ולעיתים אף כפוגעניים, למשל בכך שהם ממצבים את הגבר כגורם סיכון במקום להציע תמיכה ומשאבים (Ladlow & Neale, 2016).

גם גורמים ייחודיים לחברה הערבית בישראל משפיעים על היחסים בין גברים ערבים לשירותי הרווחה. הסתייעות בגורמים מוסדיים מנוגדת לנורמות הקולקטיביסטיות, המעדיפות היעזרות במשפחה המורחבת ובקהילה (Jammal-Abboud & Blit-Cohen, 2019). כמו כן עלול להיווצר קונפליקט בין נטיית הגבר לערב את המשפחה המורחבת בפתרון קשיים משפחתיים, לבין נטיית אנשי המקצוע לעודד פתרון קשיים במסגרת המשפחה הגרעינית (Blit-Cohen & Jammal, 2017). ועוד, הגבר המסורתי נוטה לתפוס את המסר של שירותי הרווחה, גם כשהוא מגיע מעובדות סוציאליות ערביות, כסותר את הנורמות התרבותיות שעל שמירתן הוא אמון בתפקידיו כשומר ערכי המסורת וכמגן על משפחתו (Buchbinder & Jammal-Abboud, 2012). יתר על כן, מכיוון שמרבית העובדות הסוציאליות הן נשים, פונים גברים עלולים להעתיק את יחסי השליטה המשפחתיים ליחסיהם עם עובדת סוציאלית אישה (Buchbinder & Jammal-Abboud, 2012), או להתנגד לעובדת סוציאלית המייצגת שינוי במעמד האישה שאינו תואם את הנורמות המסורתיות (Jammal-Abboud & Blit-Cohen, 2019). נוסף על כך, נמצא כי גברים מהחברה הערבית תופסים את שירותי הרווחה בישראל כקשורים לממסד אשר מתייג ומדיר אותם (סטריאר ואחרים, 2011). גם תחושת הזרות והניכור כלפי רשויות השלטון, בהיותם חלק ממיעוט לאומי (מונטרסקו, 2003), מקשה עליהם לקבל סיוע מגורמים מוסדיים.

מטרת ושאלות המחקר

לנוכח הקשיים שתוארו עד כה, נראה שהמפגש עם גברים מהחברה הערבית מחייב את העובדות הסוציאליות לפתח אסטרטגיות ייחודיות, אשר יהלמו את צורכיהם של הפונים ויתנו מענה לפגיעות הגבוהה של גברים הפונים לעזרה בתוך הקשר של חברה מסורתית ושל השתייכות למיעוט אתני מודר. מטרת מחקרנו, אם כן, היא לבחון את נקודת המבט של עובדות סוציאליות לגבי העבודה עם גברים ערבים החיים בעוני, אשר מטופלים במחלקות לשירותים חברתיים. המחקר מתמקד בשלוש סוגיות: חשיבות הקשר של העובדות הסוציאליות עם פונים גברים, האתגרים שאיתם הן מתמודדות בעבודה זו, והפרקטיקות שהן נוקטות בעבודתן.

שיטה

שיטת המחקר

החומר הנוגע לעבודה עם גברים ערבים עלה במסגרת מחקר איכותני-קונסטרוקטיביסטי, שבמהלכו נערכו ראיונות עומק עם 51 נשות מקצוע מהמחלקות לשירותים חברתיים, מהן 45 עובדות סוציאליות ו-6 מלוות משפחות. יתרונותיו של מחקר איכותני-קונסטרוקטיביסטי טמונים ביכולתו

לחשוף את נקודות המבט של משתתפי המחקר ולהציג מציאות מורכבת ורבת-פנים (קסן וקרומר-נבו, 2011). הבחירה במחקר מסוג זה אפשרה לנו להתקרב לחוויותיהן של העובדות הסוציאליות ולזהות את החשיבות שהן מעניקות לעבודה עם גברים ערבים, את האתגרים שעומדים בפניהן ואת הפרקטיקות שהן נוקטות בעבודה.

הליך

בביצוע המחקר הסתייענו בוועדת היגוי, אשר נפגשה פעמיים. בוועדה השתתפו בעלי תפקיד במטה של משרד הרווחה ובמטה הארצי של תוכנית "נושמים לרווחה", ונציג של ארגון יהודי-ערבי לשינוי חברתי. הייתה לוועדה זו חשיבות מבחינה אתית, שכן היא אפשרה לחוקרות להתקרב לשדה המחקר. נוסף על כך, למפגשי הוועדה היו שלושה יתרונות מרכזיים: ראשית, חשוב היה לחוקרות שלא לראות את החברה הערבית כמהות אחת, וההיכרות של חברי ועדת ההיגוי עם החברה הערבית סיפקה היכרות עם הפנים המגוונות של החברה הערבית, על השונות שיש בה. ועדת ההיגוי סייעה לחוקרות לבחור מחלקות לשירותים חברתיים שהיו מגוונות הן מהבחינה האתנית (מוסלמים, נוצרים, דרוזים), הן מבחינת המיקום הגאוגרפי (דרום הארץ, מרכז והצפון), והן מבחינת סוג היישוב (יישוב כפרי, עיר ערבית, עיר מעורבת יהודית-ערבית). שנית, העובדה שחברי ועדת ההיגוי היו אנשי מקצוע המכירים מקרוב את אתגרי המציאות של העבודה הסוציאלית, אפשרה להם להציע נושאים למדריך הריאיון, ובכך להגביר את הרלוונטיות שלו עבור המרואיינות. ושלישית, קיומה של ועדת היגוי תרם לרלוונטיות של המחקר לשדה – העובדה שאנשי מקצוע בכירים יודעים על המחקר ורואים בו חשיבות לעבודתם, מגדילה את הסיכויים שמסקנות המחקר יזכו ליישום.

לאחר שסומנו חמש מחלקות לשירותים חברתיים המתאימות למחקר, שתי החוקרות הראשיות – אחת ערבייה נוצרייה והשניה יהודייה – הזמינו את מנהלי המחלקות הללו להצטרף למחקר. שתיים מתוך חמש המנהלות שאליהן פנינו לא נענו לפנייתנו, בשל עומס מתמשך, מחסור בכוח אדם, או מצבי משבר של המחלקות. פנייתנו למנהלות של שתי מחלקות נוספות, הדומות במאפייניהן לאלו שסירבו להשתתף, נענתה בחיוב.

שתי החוקרות הראשיות קיימו פגישות אישיות עם מנהלות המחלקות שהסכימו להשתתף, הסבירו להן את מטרת המחקר ומהלכו, וקיימו ריאיון עם כל אחת מהן. הראיונות עם מנהלות המחלקות נערכו על ידי שתי החוקרות יחד, והתקיימו בעברית. בהמשך נפגשו החוקרות עם הצוות של כל מחלקה בנפרד, ופירטו במפגש את נושא המחקר. לאחר מכן הן קיבלו את שמותיהן של עובדות המטפלות במשפחות בעוני, ופנו אליהן בבקשה להתראיין. רוב הראיונות עם העובדות הסוציאליות נערכו על ידי החוקרת הראשונה בערבית, שפת אימן של המרואיינות. שני ראיונות עם שתי עובדות יהודיות נערכו בעברית. המרואיינות בחרו את מועד הריאיון ואת מקום המפגש, לרוב במקום עבודתן. הראיונות התקיימו בין דצמבר 2020 לאוגוסט 2021. מרביתם נערכו במפגשים אישיים, וחלקם באמצעות תוכנת שיחות הווידאו זום (Zoom), בשל אילוצים שנבעו ממגפת הקורונה. הראיונות ארכו בין שעה לשעה וחצי בממוצע, וכולם הוקלטו בהסכמת המרואיינות.

שיקולים אתיים

המחקר קיבל את אישור ועדת האתיקה של אוניברסיטת בן-גוריון בנגב וכן של משרד הרווחה. כל משתתפות המחקר הסכימו לקחת בו חלק, וחתמו על טופס הסכמה מדעת לאחר שהובטח להן כי ישונו שמותיהן ופרטיותן, וכן כל הפרטים המזהים של הפונים. כמו כן ניתנה להן האפשרות שלא להשיב לשאלות לפי רצונן. כדי לשמור על פרטיות משתתפות המחקר נעשה שימוש בשמות בדויים, וכן שונו הפרטים המזהים של המטופלים והיישובים. חברי ועדת ההיגוי לא לקחו חלק בבחירת המראיינות וניתוח הנתונים, כדי לשמור על הסודיות ולצמצם את השפעתם על מהלך המחקר. המראיינות נתנו הסכמתן להקלטת הראיונות.

שיקול אתי שהנחה את החוקרות היה בחירה במחקר איכותני אשר מבוסס על מפגש בין החוקרת לבין מראיינות שלרוב קולותיהן לא נשמעים בשיח האקדמי ובשיח הציבורי (שקדי, 2003). אבו-רביעה-קווידר (2010) מתארת את חשיבותו האתית של מחקר ילידי, שבו החוקרת והנחקרות משתייכות לקבוצה שולית, והמחקר משמש להשמעת הידע של הקבוצה ולהכללתו בגוף הידע ההגמוני על תופעות חברתיות. במחקר זה ביקשנו להציג את הידע והניסיון של עובדות סוציאליות שמשתייכות למיעוט אתני שחוזה שוליות מרובה – מבחינה אתנית-לאומית, חברתית-תרבותית ומגדרית. השילוב של חוקרת ערבייה כחוקרת מובילה לצד חוקרות יהודיות במחקר זה תורם לחשיבות האתית של המחקר.

אמינות המחקר

אמינות (trustworthiness) המחקר מתייחסת להליכים שנערכו לשם הבטחת תקינות המחקר (לויט ואחרים, 2018). במחקר זה נערכו מספר הליכים כאלה: ראשית, בחירת היישובים והמראיינות נעשתה באמצעות דגימה מכוונת, במטרה לספק מידע עשיר ומקיף על החברה הערבית. בחירת היישובים נועדה לשקף את ריבוי ההקשרים האתניים והגאוגרפיים של החברה הערבית. נבחרו מראיינות שעוסקות בטיפול בגברים ערבים החיים בעוני במסגרת הטיפול השגרתי של המחלקות לשירותים חברתיים, וכן במסגרת תוכניות מיוחדות ("מרכזי עוצמה", "נושמים לרווחה" "פנימה", "מפגש").

הליך נוסף להגברת אמינות המחקר היה הגברת המודעות והשקיפות של החוקרות לגבי השפעת השקפותיהן על איסוף הנתונים, והגבלתה של השפעה זו כדי להגיע לייצוג רב יותר של התופעה הנחקרת בלא קשר לניסיון הישיר או לעמדתן בנוגע אליה. שתי החוקרות הראשיות, האחת ערבייה והשנייה יהודייה, נקטו דיאלוג מתמשך ביניהן תוך כדי מודעות להשפעת עמדותיהן והפער ביחסי הכוח ביניהן. דיאלוג זה אפשר הבנה קרובה יותר של דברי המראיינות, ההקשרים החברתיים והתרבותיים של דבריהן, וכן אפשר הימנעות מחשיבה סטראוטיפית. גם ההחלטה לערוך את הראיונות בערבית אפשרה לקבל ידע קרוב ואמין לעולמן של המראיינות, ולצמצם את יחסי הכוח בין החוקרת למראיינות.

בשלב ניתוח הנתונים הצטרפה החוקרת השלישית, במטרה להוסיף עוד נקודת מבט על הנתונים. בשלב זה נערכו דיונים וחשיבה משותפת בין שלוש החוקרות לגבי ניסוח התמות, שסייעו לצמצם את העמדות של כל אחת מהחוקרות ולנקוט גישה ביקורתית ורפלקטיבית. המאמר מתאר בשקיפות את הליכי העבודה, וכן מביא ציטוטים התומכים בניסוח המוצג. ממצאי המחקר הוצגו לפני עובדים סוציאליים וקיבלו את אישורם.

דגימה

כפי שהוזכר, נעשה שימוש בדגימה מכוונת-מטרה על מנת להשיג את ההתאמה הטובה ביותר בין אוכלוסיית המחקר לבין מטרות המחקר, ולהגביר את אמינות הנתונים והתוצאות (Campbell et al., 2020). חמש המחלקות לשירותים חברתיים שנבחרו למחקר היו: יישוב בדואי בנגב, עיר מעורבת יהודית-ערבית, עיר מוסלמית באזור המשולש, ושני יישובים בצפון, שבאחד מהם חיים מוסלמים ונוצרים ובשני חיים בנוסף אליהם גם דרוזים. השיקול בבחירה זו היה בחירתן של העובדות הסוציאליות במחלקות אשר מייצגות שונות בהתנסויות ובנקודות המבט לגבי הטיפול בגברים ערבים החיים בעוני.

משתתפים

במחקר רואיינו 51 אנשי מקצוע, מתוכם ארבעה מנהלי מחלקות לשירותים חברתיים (במחלקה אחת שימשה ראשת צוות כממלאת מקום של ראשת המחלקה), שבעה ראשי צוותים, 34 עובדות ועובדים סוציאליים ושש מלוות בתוכנית "נושמים לרווחה". מרבית המרואיינות היו נשים (86%), 70% מהן מוסלמיות, 17% נוצריות, 8% דרוזיות ו-5% יהודיות. הגיל הממוצע של המרואיינות היה 36.8 שנים, והוותק המקצועי הממוצע עמד על 11.8 שנים. יותר מ-40% מהמרואיינות היו בעלות תואר שני.

כלים

במחקר נערכו ראיונות עומק חצי-מובנים, אשר התבססו על מדריך ריאיון שפיתחו החוקרות בשיתוף עם עובדות סוציאליות, ובהתייעצות עם ועדת ההיגוי. מדריך הריאיון כלל מספר נושאים: הצרכים של הפונים החיים בעוני לשירותי הרווחה, חסמים ביציאה מהעוני, אתגרים בעבודה עם פונים בעוני ופתרונות מוצעים, סיפורי הצלחה וכישלון. במהלך הראיונות הבחנו שהעבודה עם גברים ערבים תופסת נתח משמעותי, והתחלנו לשאול שאלות ממוקדות בנושא זה, לדוגמה: תאר/י את הצרכים שמעלים פונים גברים ערבים החיים בעוני; תאר/י אתגרים בעבודתך עם פונים גברים ערבים החיים בעוני; תאר/י סיפור הצלחה עם פונה גבר ערבי החי בעוני; מה לדעתך ניתן לעשות כדי להתגבר על אתגרי העבודה עם פונים גברים ערבים החיים בעוני.

ניתוח הנתונים

הנתונים המתורגמים נותחו בניחות תמטי (Theme Analysis) ברוח גישת התאוריה המעוגנת בשדה (Grounded Theory) (Strauss & Corbin, 1998). לפי התאוריה המעוגנת בשדה, הנתונים נאספים באופן שיטתי ומנותחים לאורך תהליך המחקר. החוקרת אינה מתחילה את המחקר מתוך מחשבה על תאוריה מוקדמת, אלא מאפשרת לתאוריה לצמוח מתוך הנתונים (Strauss & Corbin, 1998).

ניתוח תמות הוא שיטה לזיהוי, ניתוח ודיווח על דפוסים (תמות) בנתונים (Braun & Clarke, 2006), המבוססת על תהליך אינדוקטיבי של חשיפת קשרים בין יחידות טקסטואליות שונות, וגיבושם לתמות בתהליך דינמי ואינטראקטיבי. קשרי הגומלין הרוחביים בין התמות יוצרים קטגוריות ניתוח, אשר יכולות לשמש בסיס לפיתוח תאורטי. הקטגוריות נקבעות תוך כדי המחקר ותוך מעורבות החוקרות בתופעות הנחקרות, ומנוסחות בהתאם למה שעולה מהראיונות. בתהליך יצירת הקטגוריות מוענקת משמעות לנתונים תוך השוואה בין קטעים שונים כדי למצוא דמיון, שוני וקשרים ביניהם (שקדי, 2003).

הניתוח במחקר הנוכחי כלל שישה שלבים (Braun & Clarke, 2006). בשלב הראשון, שמטרתו לפתח היכרות קרובה עם חומר הנתונים, כל הראיונות שוקלטו ותורגמו לעברית על ידי החוקרת הראשונה ועובדות סוציאליות הבקיאיות בשתי השפות, אשר הוכשרו לכך. כדי להבטיח אמינות של התרגום והשקלוט, הכותבת הראשונה סקרה את התרגום. בהמשך שלוש החוקרות קראו את הראיונות וכתבו רעיונות ראשוניים לגבי נושאים שחזרו על עצמם – לדוגמה, "הפונה יוזם", "העו"סית יוזמת", "מחשבות", "פעולות", "פחד".

בשלב השני החוקרות ניתחו באופן שיטתי את חומר הראיונות, וחיפשו מידע רלוונטי לגיבוש קודים ראשוניים. קודים לדוגמה היו: עמדות של העובדות הסוציאליות, תחושות של העובדות הסוציאליות, פרקטיקות של העובדות הסוציאליות. בשלב השלישי החוקרות ניסחו קודים כתמות אפשריות, ואספו את כל הציטוטים הרלוונטיים לכל תמה. בשלב זה, לדוגמה, זוהו התמות של חשיבות הקשר עם הפונה כאדם בפני עצמו לעומת חשיבות הקשר עם הפונה לטובת המשפחה. בשלב הרביעי, החוקרות בחנו את התמות ויחסן לציטוטים ולכלל החומר. בשלב החמישי, בעזרת דיונים בין החוקרות והמשך עבודה על הציטוטים והתמות, דויקו שמות התמות והגדרותיהן. בשלב זה, לדוגמה, קובצו מספר תמות של פרקטיקה אשר כונו בשם פרקטיקות פרואקטיביות, ואחרות קובצו תחת השם פרקטיקות של התמקחות עם הפטריארכיה. בשלב השישי והאחרון – שלב כתיבת המאמר – נערך דיוק נוסף של התמות ונקבעו שמות סופיים עבורן, וכן נבחרו הציטוטים המתאימים ביותר כדי להדגים כל תמה.

ממצאים

פרק זה מציג את ממצאי המחקר ופורש שלושה נושאים מרכזיים: החשיבות שמייחסות המראיינות לקשר עם פונים גברים ערבים החיים בעוני; האתגרים שאיתם הן מתמודדות; והפרקטיקות שהן נוקטות בעבודתן.

חשיבות הקשר עם פונים גברים ערבים

הספרות העלתה כי עובדות סוציאליות מעניקות תשומת לב מצומצמת לצרכים, לקשיים ולבעיות של פונים גברים בהשוואה לתשומת הלב המוענקת לפונות נשים (באום, 2006). ואכן, משתתפות

המחקר תיארו כי רק מיעוט מהפונים אליהן הם גברים. עם זאת, ממצא חשוב הוא שהן מודעות לחשיבות העבודה עם פונים גברים, ורואות אותה כחיונית משני טעמים מרכזיים: ראשית, הגבר מהווה דמות מפתח לקשר עם שאר בני המשפחה; ושנית, מקומו של הגבר כפונה הוא חשוב לתפיסתן, אם כחלק מהמשפחה ואם בזכות עצמו.

גברים כדמויות מפתח לקשר עם בני המשפחה

חלק גדול מהמרואיינות ייחסו חשיבות לעבודה עם גברים מתוך הבנה כי הגבר הוא דמות מפתח במשפחה, ובכוחו להכריע אם תתקיים התערבות עם האישה או הילדים ואם התערבות זו תצליח. יסמין, ראש צוות ביישוב מוסלמי-נוצרי, תיארה תהליך שעברו העובדות הסוציאליות בצוות שלה, ובו הכירו בכך שהקשר שלהן עם אב המשפחה הינו חיוני משום שהוא בעל הסמכות במשפחה: "הצלחתי להפנים שאם אנחנו רוצים לעשות שינוי במשפחה הזאת, צריכים להגיע לגבר, כי הגבר בסופו של דבר הוא המחליט והקובע".

ניתן לראות בכך הכרה של העובדות הסוציאליות במעמדו של הגבר כאב המשפחה, בהתאם לדימוי של גבריות מסורתית פטריארכלית. הן מתייחסות לכוח שיש לאב המשפחה להתיר או לאסור על האישה להיעזר בשירותי הרווחה. יארא, עובדת סוציאלית ביישוב מוסלמי-נוצרי, תיארה עוד:

הייתה לי קבוצת "יחדיו" והגבר הרגיש שהיא [אשתו] מתחזקת עליו, אז הוא לא רצה שהיא תצא [לקבוצה] [...] אם אני אכנס ראש בראש עם הגבר, הוא יכול למנוע אותה [את השתתפות אשתו], ובסופו של דבר אני אפסיד והאישה לא תבוא [...] הוא ישמור אותה בבית, ואז מה עשיתי?

גברים ערבים כפונים

לעומת העמדה הרואה בגברים דמות מפתח ואמצעי להגיע אל בני משפחה אחרים, מרואיינות אחרות תיארו את החשיבות הרבה שיש לעבודה עם גברים כפונים בזכות עצמם, אם כחלק מהעבודה עם המערכת הזוגית או המשפחתית ואם בעבודה פרטנית. עו"ס יארא אמרה:

אני מאמינה שהעבודה צריכה להיות עם שני הצדדים. הדבר מביא שינוי משמעותי בבית [...] אם אנחנו מקדמים את האישה, עוברת תהליך, והגבר נשאר במקום אז הפער גדל בהרבה.

חמזה, עובד סוציאלי מיישוב מוסלמי-נוצרי, תיאר את המסר שהוא מעביר לפונים על חשיבות המערכת הזוגית:

אנחנו שואפים לקדם את הדברים ולעזור למשפחות לעבור משברים [...] לא [אומרים] "תנתקי ממנו כדי להגן על עצמך", לא. המסר שלנו הוא "אתם זוג, אתם צריכים ללמוד צורת דיאלוג מסוימת, גם הוא, גם את".

ציטוטים אלה מבטאים מודעות לחשיבות של גיוס הגבר, אולם מטרתה היא לשמור על התא המשפחתי ולקדם אינטראקציה מיטיבה בין בני הזוג. מנגד, מרואיינות אחרות התייחסו למחויבות

המקצועית לראות בגברים פונים בזכות עצמם, הראויים לסיוע פרטני, בלי קשר להתערבות עם שאר בני המשפחה. כך לדוגמה אמרה עו"ס אמל:

בעבר הייתה ההתערבות שלנו רק עם האישה, אבל עכשיו מביאים את הגבר, שאתה כחלק מהנושא, אתה צריך להיות באיזשהו תהליך מסוים, יושבים ומקשיבים לך ו[אתה] מקשיב לנו, ותיכנס לתוכניות טיפוליות שאתה צריך.

ועו"ס סועאד תיארה:

תמיד אנו מתייחסים אליהם [גברים] כבן אדם שלא משתף ברגשות שלהם. אך להפך, אנחנו קצת קשים, אני אישית ניסיתי לשנות את עצמי [...] התחלתי להסתכל בגבר לא רק ככלי שמביא פרנסה, התחלתי להבין אותם [...] אני לא שומעת רק את האישה.

ציטוטים אלה, גם אם הופיעו במיעוט מהראיונות, מביעים שאיפה להעמיק אל מעבר לסטראוטיפים מגדריים ותרבותיים שעלולים לכבול את העובדות הסוציאליות והפונים, ולראות את הסובייקטיביות של הגברים, ואולי גם את ההבניות החברתיות המגבילות אותם או מעצבות את אופני ביטוי הרגש שלהם.

אתגרים בקיום יחסי עזרה עם פונים גברים ערבים

המראיינות הציגו שני סוגים של קשיים בעבודה עם פונים גברים בשירותי הרווחה. ההסבר הרווח היה קשור לקשיים של הגברים בקבלת סיוע, וההסבר השני נגע לקשיים של העובדות לעבוד עם גברים. מרבית המראיינות תלו את מיעוט הפניות של הגברים לעזרה באתגרים של הגברים עצמם, והם: תפיסת ההסתייעות כפחיתות כבוד; תפיסת העוני ככישלון; תפיסת השיח הגברי כבלתי רגשי; תפיסת הגברים את העובדות הסוציאליות כממרידות את האישה; וקושי להיעזר בנשים. מספר מראיינות סברו שהגבר רואה בפנייה לעזרה פורמלית פחיתות כבוד ופגיעה בגבריות. במילותיו של פואד, עובד סוציאלי מיישוב מוסלמי-נוצרי-דרוזי:

מה יש לך אתה? מה מונע ממך לבוא אליי? [...] אני חושב שישנו קושי בקבלת הרעיון שאני כגבר, כבן אדם, צריך וזקוק לטיפול.

מראיינות אחרות הדגישו כי עצם העוני, המקושר בתרבות לכישלון של הגבר למלא את תפקיד המפרנס (Strier, 2014), מקשה על גברים להגיע לטיפול. בתשובה לשאלה למה גברים לא מגיעים לטיפול, עו"ס מירא ענתה: "הגבר הערבי מאשים את עצמו בעוני [...] הוא הרשלו, הוא הרע, מזניח את ילדיו. הדבר קשור בכבוד העצמי". גם התפיסה התרבותית והמגדרית לפיה הגבר אינו אמון על שיח רגשי וטיפול מקשה עליו לקבל עזרה סוציאלית, כפי שאמרה עו"ס בסמה:

זו חברה מזרחית [...] מבנה הגבר שונה ממבנה האישה. כל הדיבורים והשיחות בלה-בלה-בלה, אין לו כוחות להקשיב לאישה [...] הם לא מרגישים שהם פרטנרים לתוכניות ההתערבות.

נראה כי בקשת העזרה קשה לגברים עוד יותר כאשר העזרה ניתנת מידי אישה. היפוך המיקומים החברתיים והמגדריים במפגש הטיפולי מוסיף על הקושי בקבלת סיוע, במיוחד בקרב מי שמגיע מיישובים מסורתיים. ענאיא, עובדת סוציאלית ביישוב בדואי, אמרה כי עבור גברים, סיוע מידי אישה נתפס כאסון:

איך עובדת סוציאלית אישה תדבר עם גבר, זה אסון "מי את שתגידי לי ותדברי איתי" [...] מאוד, מאוד, מאוד קשה להם לקבל מילה מאישה: "מי את?".

מרואינות גם ציינו שהגברים תופסים את העובדות הסוציאליות כמי שמסיתות את האישה נגד בעלה ומאיימות על שלום המשפחה, כפי שאמרה עו"ס אמירה: "לצערי יש את הסטיגמה הזו שאנחנו תומכות בנשים יותר מהגברים ומסיתות אותן לעשות כל מיני דברים נגדם שלא יהיו בשלום ושלווה בתוך הבית".

מספר מרואינות הפגינו יכולת רפלקטיבית, וייחסו את הקושי לקיים קשר עם גברים לתחושותיהן האישיות ביחס לפונים גברים: קושי מול גישה תוקפנית או מאיימת של הגבר, פחד מתגובות הגבר, קושי מול עמדות סמכותיות ופטריארכליות של פונים גברים, ונטייה לא לייחס לגבר עומק רגשי המאפשר התעמקות בתהליך הסיוע. פרחא, עובדת סוציאלית מיישוב מוסלמי, גילתה כנות וביקורת עצמית ותיארה את העדפתה לעבוד מול האישה ולא מול הגבר:

יכול להיות שאני לא כל כך אוהבת להתערב עם גברים, בגלל שהם קשים [...] כשנכנס אליי גבר אני אומרת, "עדיף היה שאשתו תפנה". הם מאיימים להתלונן [...] למה להגיע למצב כזה? לא כל כך אוהבת לעבוד איתם באמת [...] לא כל כך נוח לי להתערב איתם.

תפיסת הגבר כדמות מאיימת מקשה על העובדות הסוציאליות להציע לו טיפול ולבנות עימו קשר קרוב. מונא, עובדת סוציאלית מיישוב מוסלמי-נוצרי-דרוזי, תיארה חוויה של פחד מול גברים שנוטלים לעצמם סמכות לאסור על נשותיהם להגיע לטיפול:

אני צריכה לדבר עם אימא גרושה, ואצטרך לקבל את האישור של הגרוש כדי שתוכל להשתתף ב[תוכנית] "נתיבים להורות" [...] אז כאן אני מאוד מאוד מפחדת לדבר איתו, מפחדת שיגיד לי "לא! לא רוצה שהבת שלי תשתתף". באמת, כל יום אני רושמת את השם שלו, שאדבר איתו בנוגע לנושא... כל יום אומרת לא, מחר.

קושי נוסף קשור להבדלים בין המרואינות לבין הגברים בעמדותיהם לגבי שוויון בין המינים, במיוחד כאשר מתקיימים ביניהם הבדלים אתניים או דתיים. כך לדוגמה אמל, עובדת סוציאלית מוסלמית שגדלה ביישוב בצפון ועובדת בקהילה בדואית בנגב, תיארה קושי להבין את הגברים אשר מציבים מגבלות על תנועתן של נשים:

הדבר שהכי מגביל אותי הוא שדברים שאתה חי איתם ומרגיש שהם טבעיים ורגילים, הצד השני מסביר לך שלא, שזה לא דבר רגיל וטבעי. לדוגמה [...] שאסור לאישה לצאת לעבוד. מה הבעיה? הולכת באוטובוס וחוזרת באוטובוס. תפיסת החיים השונה מתסכלת אותי.

במקרה אחר תיארה ראניה, עובדת סוציאלית נוצרייה, קושי דומה בעבודתה עם גברים דרוזים דתיים:

אישה דרוזית דתייה לא יכולה לנהוג או להיות באוטו עם גבר, אלא אם קרוב משפחה מדרגה ראשונה מלווה אותה [...] הן לא יכולות לעבוד במקום בו יש גברים, היא לא יכולה אפילו להקליט הודעת וואטסאפ כדי שקולה לא ישמע.

לסיכום, נראה כי המרואיינות חוות קשיים שונים ביצירת קשר טיפולי עם גברים במשפחות המטופלות ובשימורו. חלקן ייחסו את הקושי לגברים עצמם, בעיקר למאפיינים תרבותיים ומגדריים שלהם, וחלקן ייחסו זאת לתגובה הרגשית שלהן עצמן כלפי התנהגות הגברים, שנתפסת בעיניהן כמאיימת ופטריוארכלית. למרות זאת, העובדות מכירות בנחיצות הרבה של יישוג הגברים, וכפי שנתאר להלן, עושות מאמץ ניכר ומגוון כדי לגייס גברים לקשר מיטיב.

פרקטיקות ליצירת הקשר ולהשגת שינוי

ניתוח הנתונים חשף שתי אסטרטגיות מרכזיות ליצירת קשר ועבודה עם גברים: פרואקטיביות, המאגדת ארבע פרקטיקות שמטרתן ליצור קשר ראשוני; והתמקחות עם הפטריוארכיה, המאגדת חמש פרקטיקות שמטרתן השגת שינוי אצל הפונים.

פרואקטיביות

לנוכח הקשיים שתוארו לעיל, רוב המרואיינות סיפרו כי הן שיזמו את הקשר הראשוני עם הגברים באמצעות ארבע פרקטיקות פרואקטיביות: התעקשות על קשר פרטני; התערבות בהקשר החיים הממשי; הגשת סיוע חומרי ומיצוי זכויות אקטיבי; והתערבות במרחבים קהילתיים. להלן הרחבה על כל פרקטיקה.

התעקשות על קשר פרטני: בושרה, עובדת סוציאלית מיישוב מוסלמי-נוצרי-דרוזי, ביטאה כמו מרואיינות רבות את העמדה הפרואקטיבית כעמדה מתמשכת של ניסיונות ליצור קשר עם הגבר. היא תיארה זאת כעמדה נחושה, שאינה נרתעת מתשובה שלילית:

בהתחלה, אם גבר לא רצה להגיע, אף אחד לא ניסה. אבל אנחנו רוצים לנסות. בפעם הראשונה קשה לו להגיע, בפעם השנייה קשה לו להגיע, ובפעם השלישית קשה לו להגיע אבל אחר כך יבוא.

התעקשות על יצירת קשר עם גברים חלה גם במקרים שבהם האישה לא מאמינה שיש בכך טעם. חשוב לראות כי מדובר בעמדה של ניסיונות מתמשכים ליצור קשר ישיר עם הגבר, ולא גיוסו באמצעות הקשר עם האישה. כפי שאמרה עו"ס בושרה:

הייתי הולכת ומתעקשת שאני רוצה לראות את הגבר. האישה אומרת לי, "הוא לא יבוא, בחיים שלו לא הגיע לרווחה". הייתי מתעקשת ומדברת איתו.

התערבות בהקשר החיים הממשי: התערבות בבית המשפחה נחשבת לאסטרטגיה מקובלת של יישוג בעבודה סוציאלית. כאשר העובדת מגיעה לבית המשפחה, היא מאפשרת לגבר להכיר אותה, להתרשם ממנה, ולהשתתף בפגישה בלי שייאלץ לפנות במפורש לסיוע (סער-הימן ואחרים, 2018).

המרוויינות תיארו פגישה בבית המשפחה כהזדמנות ליצור קשר עם הגבר, להשיג ידע מתוך קרבה ולשבור סטראוטיפים מגדריים. עו"ס בושרה סיפרה:

ביקור בית מקרב מאוד ואת מגלה דברים. הייתה לנו משפחה שחשבנו שהגבר קשה, ואז כשהאישה דיברה איתנו הגבר הכין לנו קפה. "וואו, אני גם רוצה שבעלי יכין קפה כשחברה תגיע", שמחתי מאוד, אמרתי למלווה "תראי, יש דברים שאנחנו לא רואים, תראי מה הוא עשה". זה היה משמעותי והערכתי אותי, ואמרתי אני רוצה להביא אותו לפגישה.

לפי סיפורה של בושרה, ביקור הבית אפשר לגבר לחוש פחות מאוים מהקשר עם העובדת הסוציאלית, ואף להפגין את יכולותיו כמארח. נראה שהוא אף אפשר לעובדת לראות את הגבר בעיניים אחרות, כסובייקט. העובדה שהיא קיבלה מידיה את הקפה היא דוגמה להשתתפותה בריטואל תרבותי, המהווה איתות סמלי על כך שהיא אינה מערערת על הנורמות התרבותיות.

סיוע חומרי ומיצוי זכויות אקטיבי: מרוויינות רבות סיפרו כי הן משתמשות בפרקטיקות של מיצוי זכויות אקטיבי (רוסו-כרמל ואחרים, 2019) בנושאי חובות, תעסוקה והשכלה, כאמצעי ליצירת קשר מתוך קרבה. עו"ס אמינה תיארה:

אני משתמשת בזה כמפתח. אני נכנסת למשפחות, מחפשת, וכשאני מוצאת שיש משהו בביטוח לאומי, אז זהו, אני מזמינה אותו למלא טפסים ולהיכרות. הם אחרי זה מתחילים להתקשר, הם מתחילים לחפש אותי.

מרוויינות תיארו כי במקרים רבים הן אינן מחכות שגברים יגיעו אליהם בבקשה לסיוע, אלא משתמשות בידע שלהן כדי להצביע בפני בני המשפחה על זכויות בלתי ממומשות שלהם. איריס, מנהלת מרכז "עוצמה" בעיר מעורבת ערבית ויהודית, תיארה כיצד הגשת סיוע חומרי מסייעת ליצירת קשר עם גברים:

זה אחד ההישגים שלנו פה, שהגברים כבר מגיעים לפה וקל למשוך אותם לפה כי אנחנו תמיד מתמקדים בעניין הכלכלי: "בוא נראה איך אפשר לעזור בחובות, איך אפשר לסייע בתעסוקה, להוסיף לך עוד עבודה, להוציא אותך לאיזשהו קורס". אנחנו מושכים אותם כך, מנסים להביא אותם שיהיה איזה גירוי שיביא אותם לפה, ואז לאט לאט האנשים "מתאהבים" ומבינים שבסופו של דבר זה בשבילם, ונכנסים איתם יד ביד לתהליך.

המרוויינות תיארו כי סיוע במיצוי זכויות חברתיות, בחובות ובתעסוקה הם אמצעים יעילים לגיוס גברים ובסיס לפיתוח קשר קרוב עימם. כך תיארה עו"ס ראניה:

הם באים עבור משהו מסוים ואנחנו עולים על צורך אחר. השירותים הפרקטיים מאוד חשובים להם. כך למשל רישיון המלגזה עזר לרתום 12 גברים, הצלחת לעזור בטווח קצר.

כמו כן, העובדות הסוציאליות משתמשות בסיוע החומרי לא רק במקרים שבהם הן אלו שיוזמות ומציעות סיוע, אלא גם במקרים שבהם האישה מבקשת סיוע חומרי והגבר מסרב להגיע למחלקה. במקרים כאלה העובדות הסוציאליות אינן נמנעות מעימות. עו"ס לין תיארה:

אם הגבר אינו מוכן לשתף פעולה אנחנו אומרים לו, מצטערים, לא יכולים לעזור למשפחתך. כך התחלנו לגייס יותר גברים. כשהאישה באה לפגישה אני חייבת גם להזמין ולפגוש את הגבר. אז הם באים ביחד וגם התחלנו לפגוש הגברים לבד. וכך התחלנו לאט לאט לגייס גברים.

התערבות במרחבים קהילתיים: דרך נוספת להפוך את המחלקות לשירותים חברתיים לרלוונטיות לגברים ערבים הסובלים מעוני ומהדרה היא שימוש במרחבים קהילתיים המנרמלים את הפנייה לשירותי רווחה משום שאינם נתפסים כמתייגים, בלתי יעילים (סטריאר ואחרים, 2011) או פוגעים חברתית. הנייה, עובדת סוציאלית מיישוב מוסלמי-נוצרי, תיארה יוזמות לפעילויות לכלל הקהילה, המפחיתות את הרתיעה משירותי הרווחה ומאפשרות התקרבות לגברים בעוני:

כשאנחנו עושים אירועים קהילתיים במרכז "עוצמה" את מרגישה שהאנשים לא מבינים איך זה מגיע תחת הכותרת של הרווחה [...] זה הביא את כל הקבוצות בכפר, מכל הסוגים: נשים, גברים, מוסלמים, בדואים ונוצרים, משכילים ולא משכילים. כולם באו והשתתפו וראו. ועלו שאלות, מה פתאום זה מטעם הרווחה, "הרווחה היא לאנשים העניים, לבעיות ולדיווחים מבית הספר" [...] באמצעות הקורסים והאירועים אנחנו מנסים לפתוח את הדלת ולהראות שמדובר בשירות רחב, גדול, כוללני [...] ולא רק לרווחה.

אמירה, מנהלת אגף ביישוב מוסלמי-נוצרי, תיארה יוזמה יצירתית שנעשתה בשיתוף עם בית הספר היסודי ביישוב כחלק מניסיון לשנות את התדמית של מחלקה הרווחה בו, כך שהיא תהיה רלוונטית לגברים ותיתפס כמתייגת פחות. הפעילות כללה משחק כדורגל של אבות ובנים, והרצאה של עובדת סוציאלית על הורות ודפוסי תקשורת. להלן תיאור של יוזמה המכוונת אל לב החשש הגברי מפני התערבות העובדת הסוציאלית ביחסי הכוחות המגדריים במשפחה:

עשינו סדנה עם המנהל אחרי משחקי כדורגל. ילדים, הורים, גברים. ואני נכחת בחלק מהמפגשים ודיברתי על הורות ודפוסי התקשורת, איך לפתח דו-שיח עם הבן שלי ועוד נושאים [...] שיראו שהרווחה יכולה להעשיר, ולא רק אומרים לנו שאנחנו מסיתים את הנשים ללכת למשטרה ולהגיש תלונה נגדם.

עבודה במרחבים קהילתיים מספקת הזדמנות לתיקון התדמית של אנשי המקצוע כמי שמייצגים את הממסד ומעודדים נשים לפרק את המשפחה. נוסף על כך, הגישה הקהילתית מזמינה אוכלוסייה רחבה מכל המעמדות ומצליחה לנטרל את התיג של שירותי הרווחה כ"שירות לאנשים עניים", הפוגע בגברים הסובלים מעוני ומתקשים לענות על הציפיות המגדריות והתרבותיות. זאת ועוד, הבחירה בפעילות בעלת אופי גברי-אבהי – משחק כדורגל של אבות ובנים – פונה במיוחד אל גברים, ומאפשרת להם לבטא צדדים חזקים מחד גיסא ומשחוקיים מאידך גיסא.

התמקחות עם הפטריארכיה

שעה שפרקטיקות של פרואקטיביות מסייעות לעובדות הסוציאליות ליצור קשר עם גברים, האסטרטגיה של התמקחות עם הפטריארכיה מבקשת לחולל שינוי במשפחה כולה. קנדיוטי (Kandiyoti, 1988) טבעה את המושג "התמקחות עם הפטריארכיה" כדי לתאר את האופן שבו נשים בחברה פטריארכלית מנסות להרחיב את חירותן באמצעות תנועה בין ציות למבנה הפטריארכלי לבין חתירה לשינוי בלי לערער במופגן על נורמות פטריארכליות. ממצאינו חושפים כי העובדות הסוציאליות מחזיקות עמדה דומה בניהול הקשר הטיפולי מול הגברים הערבים. לתפיסתן, תהליך של שינוי טיפולי אפשרי רק כל עוד הוא אינו מערער בגלוי על נורמות וערכים תרבותיים, חברתיים ומגדריים של משפחות הפונים. על כן, הן מנהלות את היחסים הטיפוליים כמשא ומתן מורכב שבו הן נותנות לגברים כבוד והכרה במעמדם העודף, כדי לאפשר מרחב פעולה גדול יותר לנשים ולילדים. נראה כי עמדה של התמקחות עם הפטריארכיה היא היחידה האפשרית בעיניהן. באף ריאיון לא תוארה דוגמה של שימוש בשפה מתעמתת מול גברים, או ניסיון לעורר את הגבר למבט ביקורתי כלפי עצמו או כלפי הנורמות החברתיות.

זיהינו חמש פרקטיקות שניתן לתאר כהתמקחות עם הפטריארכיה: יצירת סטינג מכבד; הכרה במעמדו ובחשיבותו של הגבר לתהליך המשפחתי; הגדלת מעמדו של הגבר והקטנה עצמית של העובדת הסוציאלית; שקיפות ושותפות; והתייצבות לצד האישה בתהליך ההתמקחות עם בעלה.

יצירת סטינג מכבד: פרקטיקה זו מתאפיינת ביחס מכבד בהתאם לנורמות התרבותיות של המשפחה. לדוגמה מירא, עובדת סוציאלית מיישוב מוסלמי, העידה כי היא מציעה לגברים קפה בזמן ההמתנה במחלקת הרווחה כביטוי לכבוד, קרבה ואי-שיפוטיות. היא גם מקשרת זאת למאפיינים תרבותיים של הקהילה – נדיבות בהכנסת אורחים, ובכך מאותתת לגברים שהיא אינה מערערת על הנורמות התרבותיות, אלא פועלת בתוך גבולותיהן:

הרגשתי שהאנשים מגיעים ממקום שהם אינם מקבלים את הכבוד שלהם [...] בגלל התנאים הפיזיים של מחלקת הרווחה, בגלל שיש לך 30 אנשים בהמתנה [...] לפחות הקפה זה אחד הדברים שהאנשים צריכים לקבל [...] כששאלתי אותם, מה גרם לכם להגיע ולחזור, היו מדברים על הקפה, על הקבלה, על כך שלא מרגישים שהם מהווים נטל, על אי-השיפוטיות. אני מרגישה שהדבר הזה מקרב [...] אצלנו בחברה הערבית אוהבים את עניין הנדיבות.

הכרה במעמדו ובחשיבותו של הגבר הערבי לתהליך המשפחתי: עובדות רבות סיפרו כי הדגשה בפני הגבר שהוא קריטי לתהליך המשפחתי והוא שיגדיר את קצב התהליך וגבולותיו מרגיעה את חששותיו, ומגייסת אותו לתהליך. עו"סית יסמין הפנתה את תשומת הלב להבדל בין הגישה המתעמתת – שמתוך הבנת חשיבותו של הגבר לתהליך הטיפולי, מתנה טיפול משפחתי בשיתוף הפעולה שלו – לבין הגישה המתמקחת, שמתוך אותה הבנה מגייסת את הגבר בכך שהיא מספרת לו את מה שהוא רוצה לשמוע:

את נותנת לו את המקום שלו ואומרת לו, אתה המחליט והאחראי, וכל שינוי שקורה במשפחה הזאת לך יש חלק גדול [...] לתת לו להרגיש באמת שאנחנו לא עובדים רק עם האישה. אנחנו עובדים עם כל המשפחה, ואתה עמוד השדרה של הבית וכל מה שקורה, כדי שהוא יעזור ולא יעכב תהליכים.

שימוש בשפה של התמקחות, שאין בה עימות ישיר, רלוונטית לא רק במקרים שבהם גברים מסכלים את התקדמות האישה, אלא גם כאשר הם חשים מאוימים בעקבות דרישות הנשים להתנהלות עצמאית. עובדות רבות תיארו כי הן נקטו גמישות, רכות והומור כדי להפחית את דאגת הגברים. כך לדוגמה תיארה עו"ס יארא:

ביררתי למה היא לא הגיעה ואמרה לי "הוא מנע ממני". הוא השתמש בשפה מצחיקה: "העובדת סוציאלית נותנת לך זריקות כוח" [...] התקשרתי אליו, אמרתי לו, "אולי העלינו את המינון. אנחנו נפחית אותו." אני רוצה לזרום איתו, "אתה האב, ואני רוצה את ההסכמה שלך, אתה המקור". את צריכה ממקום מגייס, לא ממקום מאיים [...] המשכנו לדבר איתו והתגמש בסוף [...] אנחנו מגייסים את האנשים בשפה שלהם, בגישה שלהם, במילים שהם אוהבים לשמוע.

הגדלת מעמדו של הגבר הערבי והקטנה עצמית של העובדת הסוציאלית: מספר עובדות סיפרו שכדי להקטין את הסתייגותם של גברים מטיפול, הן מתבטאות באופן שמעצים את מעמד הגברים ומקטין את מעמדן שלהן. למעשה, הן מציגות את הגבר כמי שתומך בהן, ולא להפך. כך לדוגמה אמרה עו"ס אחלם: "נתתי לו את ההרגשה שהוא עושה לי טובה שהוא עובד איתי ולא שאני עושה לו טובה. זה עזר לי מאוד לבסס איתו קשר". בניגוד לפרקטיקות שתוארו עד כה, אשר מבטאות הכרה בכוחו של הגבר, בפרקטיקה זו העובדות הסוציאליות "מקטינות" את עצמן לדרגת נעדרות כדי לאפשר לפונים לחוש בעלי כוח.

שקיפות ושותפות: כפי שנמצא גם במחקר קודם (ג'מאל-עבוד ובלויט-כהן, 2019), חלק ממשתתפי המחקר הנוכחי נקטו פרקטיקות של שותפות ושקיפות כדי להרגיע חששות של גברים ולהפחית את חוויית חוסר השליטה שלהם. בושרה, עובדת סוציאלית ביישוב מוסלמי-נוצרי-דרוזי, סיפרה שהיא מקפידה לעדכן את הגבר בתהליך שהיא עושה עם אשתו, ובכך אולי לקבל בעקיפין את אישורו: "[אמרתי לן], יכול להיות שלא יהיה טיפול איתך, אבל אני רוצה שתהיה מעודכן מה קורה עם אשתך". במקרה אחר תיארה פאיזה, עובדת סוציאלית מיישוב בדואי, את ההתמודדות שלה עם אב שמנע מבתו הבוגרת להגיע לפעילות מטעם המחלקה לשירותים חברתיים מחשש לשלומה. פאיזה לא התעמתה עם האב, אלא פעלה בשקיפות ובשותפות עימו ונתנה הכרה לתחושותיו, אך במקביל ניסתה להתמקח איתו באופן שהיא מכנה "דיפלומטיה":

אפשר להביא אותו בדיפלומטיה, בחוכמה, ביחס הנכון ושימוש במילים הנכונות גם כדי להרגיע את הבן האדם שממולי שיש לו את כל הזכות לדאוג לילדה שלו ולדעת איפה היא נמצאת ועם מי [...] הייתה הזמנה, בוא, ו"אהלן וסהלן, תראה איפה הילדה שלך נמצאת".

התייצבות לצד האישה בתהליך ההתמקחות עם בעלה: עזיזה, עובדת סוציאלית מיישוב בדואי, סיפרה שהיא התייצבה לצד האישה בתהליך ההתמקחות שלה עם בעלה, ועודדה אותה לשכנע את הבעל להסכים לטיפול שלה במחלקת הרווחה. בפועל, העובדת והאישה היו שותפות להתמקחות:

בעלה אומר לה לא, לא, לא. מתקשרת אליי ואומרת לי "אני רוצה שתדברי איתו". ניסיתי לדבר איתו, הוא מסרב [...] אמרתי לה "תשמעי, אני דיברתי איתו, אבל אני רוצה שאת תמצאי את הדרכים ואת הסגנון שאת יכולה להביא את הרעיון לבעלך ושהוא ישתכנע" [...] הגיעה יום אחד ואמרה "השתכנע". אמרתי לה "מי שכנע אותו?" אמרה לי "אני". אמרתי לה "זה הישג! הוא סירב ואת שכנעת אותו".

דיון

מחקרים העוסקים במשפחות ערביות-פלסטיניות בעוני מדגישים את הצורך לראות את התנהגותן בהקשר הרחב של הדרה ואי-שוויון מעמדי, מגדרי, תרבותי ולאומי (עתאמנה, 2022; Athamneh, & Benjamin, 2021a; Athamneh, & Benjamin, 2021b; Khoury & Krumer-Nevo, 2023). עם זאת, רק מחקרים בודדים עסקו בגברים ערבים החיים בעוני, ואלו התמקדו בעיקר בהיבטים שונים של חיי העבודה והאבטלה (סטריאר ואחרים, 2011; Strier et al., 2014; Strier, 2014). רק מאמרים ספורים בחנו את חוויותיהן של עובדות סוציאליות עם פונים גברים-אבות ערבים (ג'מאל-עבוד ובליט-כהן, 2019; Buchbinder & Jammal-Abboud, 2012), אולם נעדרה מהם התייחסות למצבם הכלכלי.

מחקרנו מעיד כי העובדות הסוציאליות עובדות בעיקר עם נשים, ומיעוט מקרב הפונים אליהן הם גברים ערבים. על רקע מצב דברים זה, מפתיע היה למצוא כי העובדות ביטאו מודעות גבוהה לצורך לשתף גברים בטיפול ולכונן איתם קשרים מקצועיים, וכי הן משקיעות מאמצים רבים בכך. את הקשיים שלהן בעבודה עם גברים ערבים הן הסבירו בהתייחס למיקומי השוליים של הגברים המתמודדים עם פגיעה בגבריותם, הן על רקע הצורך בעזרה שנתפס כביטוי של נחיתות והן על רקע העוני. בכך הן מחזקות את ממצאיו של סטריאר (Strier, 2005, 2014), לפיהם אבטלה, קשיים כלכליים והדרה מביאים לפגיעה בדימוי העצמי של גברים ערבים, בשל כישלונם בעמידה בציפיות התרבותיות והמגדריות.

ממצא מעניין שהעובדות תיארו הוא כי הן מתקשות במיוחד בהתמודדות עם גברים ערבים בעלי עמדות ופרקטיקות פטריארכליות מסורתיות. לדבריהן, הן חוות את העמדות הללו כבוטות ומאיימות, אף שהן חולקות עם הגברים את אותה שייכות אתנו-לאומית. יתרה מזו, המרואינות סיפרו כי הלכי הרוח וההתנהגויות הפטריארכליים מעמידים חסם משמעותי בפניהן בניסיון ליצור קשר עם גברים ולקדם שינוי משמעותי במשפחה. בדומה לממצאיהן של ג'מאל-עבוד ובליט-כהן (2019), משתתפות המחקר תיארו צורך במאמץ מיוחד ומודע כדי לפתח מרחב פנימי שיאפשר להן להתייחס באופן

אמפתי לעמדות או להתנהגויות פטריארכליות. ניתן להסביר את הקושי בהתמודדות עם עמדות פטריארכליות כתוצר של ההכשרה האקדמית בעבודה סוציאלית, המבוססת על נורמות וערכים מערביים של שוויון מגדרי (Blit-Cohen & Jammal-Abboud, 2017). עם זאת, המרוויינות במחקרנו מסבירות את הפער בין לבין הגברים ביחס לפטריארכליות בכך שהגברים משתייכים לקבוצות תרבותיות שונות משלהן, למשל מבחינה אתנית (בדואים) או דתית (דרוזים). בכך הן מאמצות הסבר רגיש-תרבות לפערים ביניהם (זועבי וסויה, 2015; חג' יחיא, 1994; Al-Krenawi & Buchbinder & Jammal-Abboud, 2012; Graham, 2000). למעשה, הן מתייחסות להצטלבות של גבריות ושויון אתני או דתי כגורמים מכריעים, המכתיבים את התנהגותם של הפונים.

אולם הכללת הקטגוריה של מעמד חברתי-כלכלי בניתוח זה (Crenshaw, 2017) מאפשרת לנו להציע הסבר נוסף לקשייהן של העובדות הסוציאליות. באפשרותנו לשער כי מיקומם של הפונים בתחתית הסולם החברתי-כלכלי משפיע על עמדותיהם הפטריארכליות, ולא דווקא השתייכותם הדתית-אתנית. לפי הסבר זה, המרוויינות פוגשות גברים ערבים המשתייכים לקבוצה מעמדית מוחלשת ביותר בתוך קהילות דתיות ותרבותיות מוחלשות. אפשר שקבוצה זו היא פטריארכלית ומסורתית יותר בהשוואה לכלל הקהילה, בשל הפגיעות היתרה של הנחיתות הכלכלית, המצטרפת לנחיתות החברתית והפוליטית. כלומר, מצבם הפגיע של גברים ערבים בחברה הישראלית, המאופיין בשוליות, זרות והדרה, עלול לחזק מבנים פטריארכליים מקומיים (Shalhoub-Kervorkian & Daher-Nashif, 2013) ולהגביר עמדות ופרקטיקות פטריארכליות, ולעיתים אף אלימות (מונטרסקו, 2003). חסמים מבניים ופוליטיים, כמו מחסור בפתרונות דיור, אפליה, עוני ובידוד חברתי, מחזקים נורמות פטריארכליות כמו מגורי משפחות צעירות בסמוך למשפחת הבעל (פטריולוקליות), המאפשרות לגבר ולמשפחתו לפקח על נשים ולהגביל את החופש האישי שלהן (אבו-טביך, 2009).

נוסף על כך, גברים החיים בעוני גם חשופים פחות לתהליכי השינוי שעוברת החברה הערבית בישראל, ובכללם שיפור במצב הכלכלי ואימוץ אורח חיים בורגני, המשפיעים על מעמדם ותפקידם של גברים. מחקר אשר מתעד שינוי בנורמות המגדריות ובתפקידי המגדר בתוך המשפחה, ועלייה בשוויון המגדרי ביחסים הזוגיים, מזהה את השינויים הללו בעיקר בקרב זוגות מהמעמד הבינוני (ח'ורי ובנימין, 2021). ייתכן כי מקור הפער שחשות העובדות הסוציאליות בין לבין הפונים טמון בהבדל במיקומים החברתיים-כלכליים שלהם. אנו מציעות אפוא לבחון אם ניתן להבין את הפטריארכליות המוגברת בקרב גברים החיים בעוני ובהדרה על רקע הצטלבות מיקומים חברתיים של מגדר, לאום ובייחוד מעמד חברתי-כלכלי (Tarrant, 2021). כלומר, יש לבחון אם הפטריארכליות בצורתה החרिפות ביותר אינה רק מאפיין של התרבות הערבית, אלא מאפיין תרבותי שמתחזק נוכח המפגש בין התרבות למעמד נמוך. אפשר שהפגיעה בגבריות בשל חוויית הכישלון לפרנס (Strier, 2014) ואי-יכולתם של גברים החיים בעוני להתאים לדימוי הגבריות ההגמוני, מתחזקת ונחשפת עוד עם הפנייה לקבלת תמיכה וסיוע מאנשי מקצוע, וכנגדה מאמצים גברים ביתר שאת עמדות פטריארכליות. אף כי ההסבר שנותנות המרוויינות להתנהגות פטריארכלית קושר אותה להיבטים תרבותיים, אנו מציעות הסבר דינמי הכולל התייחסות רבה יותר להקשר החברתי ולהצטלבות מיקומי השוליים של הגברים, אשר עשוי גם להציע מרחב גדול יותר לשינוי.

ממצא נוסף מעלה שרוב המרואיינות ראו חשיבות בגיוס גברים לקשר מקצועי שאינו טיפולי בהכרח, אשר נועד בעיקר לאפשר טיפול באישה או בילדים. עם זאת, חלקן היו מודעות לתרומה של הטיפול הישיר גם עבור הגברים, אם במסגרת טיפול זוגי או משפחתי ואם במסגרת טיפול פרטני. כך או כך, העובדות הסוציאליות נדרשו לנחישות וליצירתיות כדי לקיים עם הגברים קשר מקצועי ולחולל שינוי. ממצאינו מבחינים בין שני סוגים מרכזיים של פרקטיקות בעבודה עם גברים: פרואקטיביות, שמטרתה קיום קשר ראשוני עם הגברים; והתמקחות עם הפטריארכיה, אשר מכוונת ישירות להשגת שינוי טיפולי. ההבדל בין שני סוגי הפרקטיקות נעוץ במטרה של העובדת הסוציאלית ובדרכי הפעולה שלה. פרקטיקות של פרואקטיביות מכוונות ליצירת אמון בסיסי וקשר ראשוני עם הפונים, ואילו פרקטיקות של התמקחות עם הפטריארכיה מכוונות להשגת שינוי אצל הגבר או במערכת המשפחתית שלו, ולרוב דורשות מהגברים מידה גבוהה יותר של נכונות לשינוי.

בניתוח זיהינו ארבע פרקטיקות של פרואקטיביות: התעקשות על קשר פרטני, התערבות בהקשר החיים הממשי, הגשת סיוע חומרי ומיצוי זכויות אקטיבי, והתערבות במרחבים קהילתיים. המרואיינות העידו כי הפרקטיקות של מיצוי זכויות אקטיבי (רוסו-כרמל ואחרים, 2019) תורמות ליצירת קשר עם הפונה מתוך קרבה, וכי מרחבים קהילתיים נתפסים כמרתיעים ומתייגים פחות, ולכן מאפשרים מפגש קרוב עם הגברים תוך העצמתם (בוסטין, 2014). בעדשה של הצטלבות מיקומי השוליים, הנגשת הזכויות החברתיות היא פרקטיקה אפקטיבית במיוחד, נוכח החסמים המבניים שהחברה הערבית מתמודדת איתם.

לאחר שהצליחו ליצור קשר מקצועי ראשוני, נוקטות העובדות פרקטיקות של התמקחות: יצירת סטינג מכבד; הכרה במעמדו של הגבר לתהליך המשפחתי; הגדלת מעמדו של הגבר והקטנה עצמית של העובדת הסוציאלית; שקיפות ושותפות; והתייצבות לצד האישה בתהליך ההתמקחות עם בעלה. פרקטיקות אלה אמנם נדמות פשוטות, אך השימוש בהן מחייב מודעות גבוהה ליחסי הכוחות החברתיים והבין-אישיים. באמצעותן מספקות העובדות הסוציאליות לגברים אשרור למעמדם החברתי ולגבריותם, מתוך תפיסה כי דווקא אשרור זה מייצר אפשרות לשינוי. האשרור למעמדם העודף של הגברים יכול לבוא לידי ביטוי בצורה ישירה, כאשר העובדת הסוציאלית מסבירה לגבר כי הוא חשוב לתהליך הטיפול או מקפידה מאוד לשתף אותו, גם במקרים שהוא לא מביע בכך עניין. האשרור יכול לבוא לידי ביטוי גם בכך שהעובדת הסוציאלית מוכיחה לגבר כי היא שותפה לנורמות התרבותיות שלו ואינה מערערת עליהן, כמו בדוגמה של הגשת קפה לממתינים במשרדי שירותי הרווחה. נוסף על העובדה שהגשת קפה בביקור בית מבטאת כבוד כלפי הפונים, יש בכך גם משום השתתפות בטקס תרבותי מסורתי. בשתי צורותיו של הטקס – הן בהגשת קפה לפונים, והן בשתייתו כאשר הפונה מגיש אותו לעובדת הסוציאלית בהגעתה לביתו – מפגינה העובדת הסוציאלית הכרה ושותפות בנורמות התרבותיות. הפרקטיקה של הקטנה עצמית של עובדות סוציאליות מהווה דוגמה קיצונית, כמעט פרדוקסלית, לאשרור של העובדת בדבר מעמדו הרם של הגבר לפי התפיסה התרבותית המסורתית.

ממצאינו מצביעים על כך שהעובדות הסוציאליות משתמשות בפרקטיקות אלה כדי להשיג שינוי, ולא מתוך קבלה תמימה של יחסי הכוחות החברתיים. העובדה שהן מחזקות את לכאורה את מבני הכוח המגדריים הדכאניים ומשתפות פעולה עם הסדר המגדרי הקיים אינה נובעת מחוסר מודעות, שכן בתיאור הקשיים לטיפול בגברים הן מוכיחות בפירוט כי הן מודעות ליחסי הכוח החברתיים ולנחיתותן היחסית ביחסי כוח אלה. חלקן סיפרו כי הן עברו תהליך שבמהלכו הבינו את חשיבות העבודה עם גברים, וחלקן תיארו תחושה עזה של זרות כלפי גברים, בעיקר בשל עמדותיהם הפטריארכליות. אולם בשני המקרים, ממצאינו מעלים שהעובדות הסוציאליות מבינות כי אם יאתגרו את הנורמות המסורתיות, הן יהפכו לבלתי רלוונטיות עבור פונים גברים, ואף עלולות להיתפס כמי שמסיתות נשים נגד גברים וכמשתפות פעולה עם הממסד המדכא. על כן הן מהלכות בעדינות על חבל דק בין אשרור הדימוי ההגמוני הפטריארכלי, המדגיש את כוחו וסמכותו של הגבר, לבין חתירה לשינוי שיאפשר לנשים יותר עצמאות ומרחב. קנדיוטי (Kandiyoti, 1988) טוענת כי במבנה פטריארכלי על הנשים לאמץ אסטרטגיות פעולה במסגרת אילוצים של דיכוי ואפליה. ואכן, העובדות הסוציאליות מנהלות משא ומתן מורכב שבו הן נותנות לגברים כבוד והכרה במעמדם העודף, כדי לזכות בהרחבה של החופש ומרחב הפעולה של הנשים והילדים.

אם כן, ניתן לראות כי פרקטיקות של פרואקטיביות והתמקחות עם הפטריארכיה הן ביסודן פרקטיקות ביקורתיות. אף שהן אינן עוסקות ישירות בשינוי מדיניות ובהתנגדות לאפליה והדרה ברמה המקומית והארצית, ואף כשהן אינן תופסות את עצמן ככאלה – העובדות הסוציאליות משמשות סוכנות של שינוי חברתי מגדרי באמצעות האסטרטגיות שתוארו. הן לא מתמקמות מול הגברים רק כנשות מקצוע המסייעות בתהליכי שינוי אישיים, אלא גם כמי שנאבקות להשיג שינוי חברתי ותרבותי רחב-היקף באמצעות עבודתן עם גברים. הבחירה מחד גיסא בפרקטיקות פרואקטיביות, שיש בהן התעקשות להביא את הגברים לדיאלוג, ומאידך גיסא בפרקטיקות התמקחות, היא הדרך היחידה שהן יכולות לנקוט כדי להשיג הישגים מסוימים לטובת חיזוק מעמדן של נשים, ורתימת הגברים לתהליך השינוי בתוך המשפחה. עם זאת, כדי שהישגים אלה יהיו משמעותיים, על העובדות לשמור על עמדה נחושה, גם אם שקטה ולא מתעמתת, של ביקורת כלפי הנורמות החברתיות. מדובר בעמדה מורכבת ששלוכות בה זו לצד זו התנהגויות של שמירה על הסדר הפטריארכלי והתנהגויות של ערעור הסדר הזה.

מגבלות המחקר

למחקרנו ארבע מגבלות מרכזיות. ראשית, אף שניסינו לפרוש את הרבגוניות של החברה הערבית, לא ניתן להכליל ממצאינו לגבי כלל העבודה עם גברים בחברה הערבית. המגבלה השנייה נוגעת להחלטה שלא לחשוף את שמות היישובים כדי להגן על פרטיותם של המראיינים, אשר לא מאפשרת הבנה של המאפיינים הייחודיים של כל יישוב. המגבלה השלישית היא התייחסות מועטה של המראיינות לגברים חסרי מעמד חוקי, אשר סובלים משוליות ייחודית בהיותם משוללי זכויות אזרחיות. ולבסוף, יש להביא בחשבון גם כי נקודת המבט של העובדות הסוציאליות היא חלקית בלבד, וכדי להבין את התמונה במלואה יש צורך גם במחקר שיתמקד בנקודת המבט של הגברים.

עם זאת, לממצאים יש תרומה מרכזית בחשיפת האתגרים שאיתן מתמודדות המרואיינות, ופרקטיקות שהן נוקטות בעבודה עם פונים גברים ערבים, בהתבסס על מושגים תאורטיים ביקורתיים של גישת ההבניה החברתית והצטלבות מיקומי שוליים. המשגת הפרקטיקות מאפשרת להרחיב ולשכלל את השימוש בהן. המחקר מצביע על החשיבות בשכלול יכולתן של העובדות לזהות את ההקשרים המגדריים, התרבותיים והחברתיים של אפליה ואי-שוויון, ואת השפעתם של הקשרים אלה על גברים ועל הטיפול המוענק להם.

מסקנות והמלצות להמשך

מחקרנו ממצב את העובדות הסוציאליות בחברה הערבית כסוכנות פעילות לשינוי מגדרי. הממצאים חושפים כי עובדות סוציאליות חשות רתיעה וזרות ביחס להתנהגויות פטריארכליות של פונים גברים, וכי תחושות אלו משפיעות מאוד על היכולת והמוטיבציה שלהן לעבוד עם גברים. עוד נמצא כי העובדות הסוציאליות נוטות לתפוס את הגברים בעיקר כאמצעי לקידום הקשר שלהן עם שאר בני המשפחה, ופחות כמושאים ישירים לקשר טיפולי, אך נוקטות פרקטיקות של פרואקטיביות ושל התמקחות עם הפטריארכיה כדי לכלול אותם בטיפול.

ממצאינו פותחים פתח למחקר המשך שידון בקשר בין הפטריארכליות בקרב גברים ערבים בעוני לבין מצבם החברתי-כלכלי, ויבחן אם ובאיזה כיוון משפיעים העוני וההדרה על תפיסות ופרקטיקות מסורתיות ופטריארכליות. כמו כן, לנוכח הרתיעה שנמצאה בקרב עובדות סוציאליות מהתנהגויות פטריארכליות של גברים ערבים, והשפעתה האפשרית על הקשר הטיפולי עימם, מחקרנו פותח פתח לעבודת מחקר ופיתוח שתקדם הכשרה ייעודית לעובדים בחברה הערבית. הכשרה כזו תביא בחשבון את מגוון ההקשרים החברתיים-תרבותיים-מעמדיים הספציפיים של הגברים, תקדם את הפרקטיקות המגייסות גברים לטיפול ומשמרות קשר טיפולי יעיל עימם, ותתרגל רפלקציה שצפויה להקטין תגובות שמקורן ברתיעה או בהנחות תרבותיות כוללניות של העובדות הסוציאליות כלפי הפונים.

נקודות מפתח

- העובדות הסוציאליות רואות חשיבות גדולה בעבודה עם גברים ערבים, ומשקיעות בכך מאמצים.
- העובדות הסוציאליות מתמודדות עם תחושות של מתח וזרות שלהן עצמן במפגש עם נורמות והתנהגויות פטריארכליות.
- העובדות הסוציאליות נוקטות פרקטיקות מקצועיות של פרואקטיביות, שמטרתן לגייס את הגברים לקשר ראשוני, וכן פרקטיקות של התמקחות עם הפטריארכיה, שמטרתן ביסוס הקשר והשגת שינוי.
- אנו מציעות לאמץ פרספקטיבה ביקורתית בעבודה עם גברים ערבים-פלסטינים החיים בעוני, אשר לוקחת בחשבון חסמים מעמדיים, חברתיים, פוליטיים וכלכליים.

מקורות

- אבו-טביר, ל. (2009). על זכויות לאומיות קולקטיביות, שוויון אזרחי וזכויות נשים: נשים פלסטיניות בישראל ושליטת זכותי לבחור את מקום מגוריהן. *תיאוריה וביקורת*, 34, 43-70.
- אבו-רביעה-קוידר, ס. (2010). סובייקטיביות במחקר נרטיבי: המקרה של מחקר פמיניסטי-ילידי. בתוך ר. תובל-משיח וג. ספקטור-מרזל (עורכות), *מחקר נרטיבי: תאוריה, יצירה ופרשנות* (עמ' 155-176). מאגנס.
- אשל, א. (2014). נשים מטפלות בגברים. בתוך י. אפטר (עורך), *טיפול רגיש מגדר בגברים אגודן מאמרים* (עמ' 34-40). בית הספר להכשרת עובדים סוציאליים.
- באום, נ. (2006). המגדר הנאלם: התייחסות העבודה הסוציאלית אל הגבר כלקוח. *חברה ורווחה*, 2(2), 219-238.
- באום, נ. (2018). דברי העורכת האורחת. *חברה ורווחה*, 2(2), 276-278.
- בוסטין, ע. (2014). התערבות קהילתית עם גברים יוצאי אתיופיה. בתוך י. אפטר (עורך), *טיפול רגיש מגדר בגברים* (עמ' 91-97). בית הספר להכשרת עובדים סוציאליים.
- ג'מאל-עבוד, ר. ובלית-כהן, ע. (2019). חוויותיהן של עובדות סוציאליות ערביות המטפלות באבות במרכזי ילדים-הורים ערבים בישראל. *ביטחון סוציאלי*, 107, 109-130.
- זועבי, ח. וסויה, ר. (2015). זהות תרבותית ואסטרטגיות התערבות של עובדים סוציאליים ערבים בישראל. *חברה ורווחה*, 3(3), 397-421.
- חג' יחיאי, מ. (1994). המשפחה הערבית בישראל: ערכיה התרבותיים וזיקתם לעבודה סוציאלית. *חברה ורווחה*, 1(3-4), 246-264.
- ח'ורי, א. (2018). אידיאולוגיות ופרקטיקות מגדריות שוויוניות בקרב גברים ערבים-פלסטינים בישראל [חיבור לשם קבלת תואר דוקטור]. אוניברסיטת בר-אילן.
- ח'ורי, א. ובנימין, א. (2021). ריבוי תבניות של אידיאולוגיה מגדרית שוויונית בקרב זוגות ערבים-פלסטינים בישראל. *סוציולוגיה ישראלית*, 2(2), 101-122.
- לויט, ה., מוטולסקי, סו., וורץ, פ., מורו, ס. ופונטרטו, ג'. (2018). למען קידום שלמות מתודולוגית: המלצות לתכנון ולהערכה של מחקר איכותני בפסיכולוגיה. *מגמות*, 2(ג), 9-44.
- מונטרסקו, ד. (2003). זהות מתוך "זרות": הבניות תרבותיות של גבריות ערבית ביפו. *סוציולוגיה ישראלית*, 1(1), 121-159.
- סויד, ס. (2023). תפיסות של גבריות ואבהות והגורמים המשפיעים על הבנייתן בקרב גברים דרוזים בישראל. [חיבור לשם קבלת תואר דוקטור]. אוניברסיטת בן-גוריון בנגב.
- סער-הימן, י., קרומר-נבו, מ. ולביא-אג'אי, מ. (2018). התערבות בהקשר החיים הממשי: מסגרת פעולה וחשיבה על אודות המרחב הטיפולי בעבודה סוציאלית מודעת-עוני. *חברה ורווחה*, 3(3), 629-657.
- סטריאר, ר., איזיקוביץ, צ. ובוכבינדר, א. (2011). *פני העוני: על חוויות העוני של אנשים עובדים בישראל*. אוניברסיטת חיפה.
- עתאמנה, ס. (2022). אימהות ערביות-פלסטיניות בישראל החיות בעוני ובנותיהן העובדות בשכר בזמן הלימודים: הפגיעה בהשכלה. *חברה ורווחה*, 2(ב), 171-194.
- צרצור, ר. (2010). חווית האבהות של גברים ערבים בישראל: מהותה ודרכי עיצובה. [חיבור לשם קבלת דוקטור]. אוניברסיטת תל אביב.

- קגן, מ. וזיכלינסקי, ס. (2016). הסבירות לפנייה לעובדים סוציאליים בעת הצורך-הבדלים בקרב הציבור הקשורים למגדר, לדתיות ולהתנסות קודמת בטיפול. *סוגיות חברתיות בישראל*, 22, 64-85.
- קסן, ל. וקרומר-נבו, מ. (2011). הקדמה. בתוך ל. קסן ומ. קרומר-נבו (עורכות), *ניתוח נתונים במחקר איכותני* (עמ' 1-19). אוניברסיטת בן-גוריון בנגב.
- רוסו-כרמל, ס., סוקולובר-יעקובי, א. וקרומר-נבו, מ. (2019). מה בין מיצוי זכויות למיצוי זכויות אקטיבי? מיצוי זכויות אקטיבי בתוכנית מפ"ה (משפחות פוגשות הזדמנות). *ביטחון סוציאלי*, 106, 99-122.
- שקדי, א. (2003). *מילים המנסות לגעת: מחקר איכותני תאוריה ויישום*. רמות.
- Al-Krenawi, A., & Graham, J. R. (2000). Culturally sensitive social work practice with Arab clients in mental health settings. *Health & Social Work*, 25(1), 9-22. <https://doi.org/10.1093/hsw/25.1.9>
- Al-Krenawi, A., & Lev-Wiesel, R. (2002). Wife abuse among polygamous and monogamous Bedouin-Arab families. *Journal of Divorce & Remarriage*, 36(3-4), 151-165. https://doi.org/10.1300/J087v36n03_09
- Athamneh, S., & Benjamin, O. (2021a). Mothers' responsibility as transmitters of gendered moral rationalities: Working-class Palestinian mothers living in Israel. *British Journal of Sociology of Education*, 42 (4), 571-587. <https://doi.org/10.1080/01425692.2021.1902276>
- Athamneh, S., & Benjamin, O. (2021b). Education as weapon: Poverty and school for Palestinian adolescent girls living in Israel. *Gender and Education*, 33(2), 235-251. <https://doi.org/10.1080/09540253.2019.1685655>
- Baum, N. (2017). Gender-sensitive intervention to improve work with fathers in child welfare services. *Child & Family Social Work*, 22(1), 419-427. <https://doi.org/10.1111/cfs.12259>
- Blit-Cohen, E., & Jammal-Abboud, R. (2017). The impact of Arab-Israeli culture on the characteristics of the therapeutic encounter between women social workers and fathers in Arab parent-child centers. *Journal of Social Work Practice*, 31(3), 337-351. <https://doi.org/10.1080/02650533.2016.1189404>
- Braun, V., & Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3(2), 77-101. <https://doi.org/10.1191/1478088706qp063oa>
- Buchbinder, E., & Jammal-Abboud, R. (2012). Recruiting Arab fathers in a center for children at risk in Israel. *Journal of Family Social Work*, 15, 337-348. <https://doi.org/10.1080/10522158.2012.695323>
- Campbell, S., Greenwood, M., Prior, S., Shearer, T., Walkem, K., Young, S., Bywaters, D., & Walker, K. (2020). Purposive sampling: Complex or simple? Research case examples. *Journal of Research in Nursing*, 25(8), 652-661. <https://doi.org/10.1177/1744987120927206>
- Connell, R. W. (1995). *Masculinities*. Allen and Unwin.
- Crenshaw, K. W. (2017). *On intersectionality: Essential writings*. The New Press.
- Hawari, A. (2004). Men under the military regime. *Adalah's Review* 4, 33-43. <chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://www.adalah.org/uploads/oldfiles/Public/files/>

- Jammal-Abboud, R., & Blit-Cohen, E. (2019). "Building a bridge between Arab culture and what you learn at the university": Social workers with fathers at Arab child-parent centers in Israel. *Journal of Social Sciences and Humanities*, 2(4), 66-73. <http://aascit.com/journal/archive2?journalId=931&paperId=7426>
- Kanaaneh, R. (2005). Boys or men? Duped or "made"? Palestinian soldiers in the Israel military. *American Ethnologist*, 32(2), 260-275. <https://doi.org/10.1525/ae.2005.32.2.260>
- Kandiyoti, D. (1988). Bargaining with patriarchy. *Gender & Society*, 2(3), 274-290. <https://doi.org/10.1177/089124388002003004>
- Khoury, E., & Krumer-Nevo, M. (2023). Poverty in the Arab-Palestinian society in Israel: Social work perspective before and after COVID-19. *International Social Work*, 66(1), 117-129. <https://doi.org/10.1177/00208728221091125>
- Ladlow, L., & Neale, B. (2016). Risk, resource, redemption? The parenting and custodial experiences of young offender fathers. *Social Policy and Society*, 15(1), 113-127. <https://doi.org/10.1017/S1474746415000500>
- Shalhoub-Kervorkian, N., & Daher-Nashif, S. (2013). Femicide and colonization: Between the politics of exclusion and the culture of control. *Violence Against Women*, 19(3), 295-315. <https://doi.org/10.1177/1077801213485548>
- Strauss, A. L., & Corbin, J. M. (1998). *Basics of qualitative research: Techniques and procedures for developing grounded theory*. Sage.
- Strier, R. (2005). Gendered realities of poverty: Men and women's views of poverty in Jerusalem. *Social Service Review*, 79(2), 344-367. <https://doi.org/10.1086/429116>
- Strier, R. (2014). Unemployment and fatherhood: Gender, culture and national context. *Gender, Work & Organization*, 21(5), 395-410. <https://doi.org/10.1111/gwao.12044>
- Strier, R., & Perez-Vaisvidovsky, N. (2021). Intersectionality and fatherhood: Theorizing non-hegemonic fatherhoods. *Journal of Family Theory & Review*, 13(3), 334-346. <https://doi.org/10.1111/jftr.12412>
- Strier, R., Sigad, L., Eisikovits, Z., & Buchbinder, E. (2014). Masculinity, poverty and work: The multiple constructions of work among working poor men. *Journal of Social Policy*, 43(2), 331-349. <https://doi.org/10.1017/s0047279413000949>
- Tarrant, A. (2021). *Fathering and poverty*. Policy Press. <https://doi.org/10.1332/policypress/9781447345510.001.0001>